

Євстахій ЗАГАЧЕВСЬКИЙ

ОДІСЕЯ СІРОГО «КОЛЯБОРАНТА»*

Спогади фронтовика

Уже пізнім ранком збудили мене поснідати, також сказали, що нас тут будуть вивантажувати, бо ми прибули на місце. Цікаво, що воно буде?

За яку годину почалося вивантаження нашого транспорту. По черзі випорожнювали вагони, прийшла черга і на мій вагон. На мене накинули покривало та перенесли на носилки. За хвилину мене «вивіндували» на автомашину. Навіть не було часу

розглянутись, де я. Та чи не однаково, де?

Де кілька хвилин їзди санітарною автомашиною і я прибув до шпиталю. На носилках внесли до лазні, де мене обмили: обмили мене до половини, бо вся долішня частина тіла в гіпсі. Голову та підпахви натерли якоюсь рідиною неприємного запаху. Це на непроханих гостей – на воші. Надівши на мене чисту сорочку та перев'язавши рану на лівій нозі, внесли до якоїсь кімнати.

Тут є вже чотириох, я – п'ятий. Ліжка застелені сніжно-білими накривалами. Кімната простора, з великими вікнами, що виходять в город.

Обслуга шпиталю, як і мої чотири друзі недолі, говорять незрозумілою для мене мовою.

– Цікаво, де я? Звертаюся до раненого, що поруч мене, і від нього довідуюся, що я – в естонському шпиталі в місті Ревалі (Талліні). Говоримо ламаною німецькою мовою, бо ні я ні він не говоримо по-німецьки добре. З розмови довідуюся, що він естонець та що був у тій самій бригаді, що й я, в десятому полку, в третій сотні. Решта ж це естонці з естонської бригади, що стоїть десь біля Калуги на східньому фронті. Мій співрозмовець ранений в руку: вона в нього в гіпсі. Перестріла та пошкоджена кістка.

Нашу розмову перервав прихід обслуги, що принесла обід.

На третю заповіджено «візиту» дижурного лікаря. При «візиті» трапився комічний інцидент: лікар не міг відчитати мого прізвища, випсаного на т. зв. «фібер-карті». Спершу він думав що я є «руссе», однак за допомогою естонця, що говорив по-німецьки, я вияснив йому, що я українець. Це його зацікавило і я, на його прохання, мусів розповісти коротко цілу «історію». До моєї лекції прислуха-

лись всі присутні; з їх обличчя бачив, що їх це цікавило. При згадці про наші Визвольні змагання в 1917–1921 рр. зав'язалась поміж нами доволі жвава дискусія.

Побажавши мені якнайкорішого видужання, він пішов далі переглядати ранених.

Не знаю, – можливо, що моя національність, а з тим і доля моєї нації, що її вони добре зрозуміли, бо так само як і ми, терпіли від одного ворога, – зробила те, що впродовж цього півтора місяця, що його я пролежав у цьому шпиталі, чувся я як дома. Не пишу того, щоб когось вихвалити, однак хто знає цей добровільний і такий невільничий обов'язок, що його сповнювала під час цієї війни по всіх шпиталях у світі санітарна обслуга, лікарі та медсестри, той мене вповні зрозуміє.

Це люди, що пішли нести допомогу та порятунок страждущим. Недіспані ночі, зойки і те дрібничкове негодкування ранених не одного вивели б із рівноваги. А все-таки – які перемучені не були ці люди, вони на кожний заклик, на кожний стогін раненого з'являлися і з увагою на обличчі, виконували до подробиць побажання ранених.

Де кілька разів мені приходилось червонітись, коли я мусів полагоджувати свої фізіологічні потреби, але я ніколи не зустрічався з будь-яким негодуванням зі сторони обслуги. Чи це був санітар чи медсестра, вони однаково сповняли свій обов'язок совісно. Тут у шпиталі, як і там на фронті, йшла боротьба – з тією різницею, що там на передовій йшла боротьба за повне знищення ворога, за нанесення йому якнайбільших втрат. А тут – за збереження життя тим людям, що їх привозили німецьких, безсильних із бойових ліній. Тут йшла боротьба зі смертю, за збереження людського життя.

Після візиту, на моє прохання, дістаю папір та олівець і пишу листа додому. Пишу просто, щоб непотрібно не тривожити матері. Можливо, що незабаром дістану відпустку, тоді вже сам розкажу про все в подробицях. На згадку про відпустку щось стиснуло біля серця. Хотілося б уже зараз таки їхати туди, до рідного міста, до своїх найближчих... Вони ждуть, нетерпеливляться і напевно прочувають щось лихе. Хотілося б якнайкоріш повідомити їх, що все в порядку, що це війна, що без таких «дрібничок», як от моє поранення, на ній не обійдеться. Хвала Богу, що я живий, може, якраз ще буду потрібний моєму народові. Цікаво, як приймуть мене дома? Здається, що вже так давно-давно там не був, а оце всього неповних три роки. Радію та хвилююся своїми думками про дім, про відпустку. Що буде пізніше, про це й не думаю. Мої всі думки зосереджені на цьому найближчому «майбутньому».

Закінчивши листа та повечерявши, втомлений засипляю. І знову поплили дні в монотонному шпитальному житті.

Вранці та по-обіді «візита». Вільного часу доволі. Перечитую та переглядаю німецькі ілюстровані часописи. Часами цю одноманітність шпитального життя переривав прихід естонських дівчат та жінок, що приходили відвідувати ранених. Це були вибрані дні в тиждні, що їх нетерпеливо ждали мої друзі. Вони мали кого ожидати. До них приходили рідні та, знайомі, а я тут все-таки був чужинець.

* Продовження. Початок у чч. 1-4, 2021.

Є. Загачевський. Спогади фронтовика. Одисея сірого «коляборанта». – Братство колишніх воєнків 1-ї Української Дивізії УНА. – Мюнхен, 1952. – 240 с.

При одній такій візиті до мого сусіда, що лежав рядом зі мною, прийшла його наречена з сестрою. На той час я починав переглядати, не знаю, котрий вже раз, ілюстровані журнали. Цим разом моє маскуванню не вдалось, і я був запрошений моїм сусідом – прізвища його не згадував – до розмови. Розмова велась в німецькій мові, що нею сестра нареченої мого сусіда добре володіла. На перший раз розмова якось не клеїлась. Переходили ми з теми на тему. Можливо, що вона й зацікавилась мною, а, може, лише з чемності просиділа цей час відвідин. Однак і я спершу ставився байдуже, тому й наша розмова не була такою кольористою. Справді, що ж могло тут цікавити? Я чужинець, в чужій країні, далекий від того, щоб – як це кажуть – залицятись. Ще до того знав дуже добре, що мій побут тут з кожним днем коротшає, то ж – пощо тих сліз, зітхань і тому подібних театральних жестів, що їх приносить розставання. Однак не вдалось мені оминати цього.

Не сталося воно при перших зустрічах, але коли ці відвідини повторювались докладно в означені дні візит – вже й я, як і інші мої ранені сусіди, нетерпеливо ждав дня візит. Як спершу було важко нам обоїм підшукати тему до розмови, так тепер час відвідин видавався нам дуже коротеньким, ну а з цим приходилося й важко розставатись.

Звалася – Гельмі Нінсало, народжена була в портовому містечку Гаамсало, проживала в своїй сестри, таки в Ревалі. Мала дев'ятнадцять років. Чи була «прістійна?» Цього не вмію сказати, бо на жіночій красі справді не визнаю. Але мала в собі якийсь чар, що притягав прислухатись її щебетанню. Можливо, що я почувався в її присутності щасливо та з увагою слухав її слів тому, що провівши ці два роки в доквітлі, де панувала лише «дриг» – дисципліна, себто у війську, в таборі і на фронті, я був спрагнений цього співчутливого слова і ніжності. Можливо, тому я з нетерпеливістю ждав її приходу та якось з болем у серці переживав її відхід. Можливо, не знаю.

З часом я, діставши від неї німецько–естонський словник, почав учитися цієї мови, не пригадуючись навіть, чи вона мені потрібна. Та якось воно так вийшло, а час робив своє, і я не зчувся, як ми собі почали «тикати». А трапилося це зовсім припадково.

Одного дня, не знаю уже після котрої «візити» Гельмі, – її я тоді звав ще «фройляйн», – мій сусід, що познайомив мене з нею, запитав жартом, чи я не схочу, щоб він навчив мене декількох речень по–естонськи; про їх зміст довідаюся від Гельмі. Я без надуми погодився, застерігаючись лише, щоб це не було якийсь вульгарні вуличні слова.

Ціле рано він «втравкав» у мою нівроку «тугу» голову оцих два речення: «Ма арматат сінд» та «сундле мінд». При тому мої співмешканці сміялись досхочу, хоч я це брав на конто моєї кепської вимови слів; як виявилось згодом, то справді було чого сміятись. Але це потім. Тепер я був вповні зайнятий своїм навчанням, до того ж, не маючи тоді словника, не міг перевірити значення цих речень: я вповні поклався на довір'я для мого приятеля–сусіда.

Після полудня під час «візити», коли прийшла Гельмі, я з гордістю заявив, що сьогодні навчився два речення по–естонськи, тільки біда в тому, що не знаю їх значення. Вона погодилася, щоб я повторив, то, може, і пояснить їх мені, і я, стараючись якнайвиразніше вимовляти кожне слово, кажу:

– Ма арматат сінд (Я люблю тебе).

На ці слова Гельмі зарум'янилась та з якоюсь недовіроливою усмішкою питає мене по–німецьки:

– Віркліх (Справді)?

Не знаючи значення цього речення, а бачучи, що попереднє речення її не обидило, я ще раз «рискую», та вже по–німецьки говорю «Я» (так!), одночасно ж палю як із кулемета друге вивчене речення:

– Сундле мінд (Поцілуй мене).

На ці слова вона розсміялась та із сміхом питає:

– Віфіль маль (Скільки разів)?

Це питання мене збентежило, бо справді не знаю, до чого цей запит? Невже я сказав щось погане? Але ні! Якби це було щось погане, вона напевно образилася б, тому відповідаю:

– Цен маль... (десять разів). – Після моєї відповіді сміється уже не тільки вона, сміються майже всі в кімнаті. Всі присутні «шварготять» незрозумілі для мене слова й сміються до розпуки. Ця їхня веселість трохи збентежила мене. Та, може, ще більш збентежило мене те, що сталося в цьому мить. Гельмі, нахилившись наді мною і притримуючи мої руки, цілує мене в уста та за кожним поцілунком відчислює «Раз, два, три...». Дочисливши до десяти, каже:

– На сьогодні – досить.

Під час того я був такий спантелечений, що не був в силі тут як–небудь «боронитись». Отямившись, яку дурницю я вистрелив, почав перепрошувати її, вириваючись незнанням мови. Вона це «зрозуміла» та прийняла цей малий інцидент за жарт, кажучи, що принесе мені словник, що й звольти мене від подібних комедій.

І я справді прийняв це за вдалий жарт, хоч, правду кажучи, був з нього задоволений. Але Гельмі прийняла це серйозніше, – як це виявилось при моєму від'їзді: сталося те, чого я хотів оминати, та не вдалось.

Як я передбачував, мій від'їзд з цього справді гостинного шпиталю не обійшовся без сліз і зітхань.

Було це десь в половині листопада. Мене призначили до транспорту, що відходив вглиб Німеччини. День перед моїм від'їздом була Гельмі й просила, щоб я час–до–часу написав про себе. Були при цьому і глибокі зітхання і слюзи, які на правду приводять мене до люті.

Знову повторилася уся процедура з перетранспортуванням до санітарного поїзду.

Увесь час, коли мене перевозили із шпиталю до поїзду, як теж ждучи від'їзду, я бувало не думав про ніщо. Та коли поїзд рушив, тоді під ритмічний стукіт коліс я пригадав собі спокійні дні, перебуті в шпиталі.

– Гельмі, чи побачу ще тебе? Чи судила нам доля ще коліс в житті зустрітись? Що ж, не в нашій силі обернути це колесо долі...

Такі й подібні думки снувались мені в голові під час цієї подорожі, та що далі я від цієї країни їхав, то недосяжнішою ставала для мене та, що про неї мушу забути. Подорож тривала не цілих два дні. Вночі прибули ми до Варшави в Польщі. Тут нас розвантажили на станції Варшава–Схід і я дістався до одного з лазаретів при вул. Сеніцькій.

На другий день після прибуття з мене зняли гіпс і я вже почав ходити на «милициях». Спочатку воно мені не дуже то «йшло», однак з часом привик, що ранку ходив на масажі. Рана на лівій нозі загоїлась, тому я був приготований, що мене кожного дня можуть звільнити зі шпиталю.

Від начальника шпиталю, «штабного лікаря», я довідався, що можу дістати двадцять один день виздоровної відпустки. Знаючи, що мої папери з бригади є напевно в Запасному Коші в Бресляві, та враховуючи те, що після звільнення зі шпиталю я мусів би в першу чергу поїхати туди, а тоді напевно не дістану відпустки, я рішився їхати на відпустку з Варшави.

Я нетерпеливо ждав хвилини, коли мене покличуть до канцелярії шпиталю по відпусткові папері та звільнення. Додому вже не пишу. Хоч ім зробити радісну несподіванку. До Гельмі з чемності пишу короткі листи. Перебувши у Варшаві два тижні, в перших днях грудня 1942 р. від'їжджаю на тритижневу відпустку до рідного Львова. Полагавши за день усі формальності, жду поїзду на головній

станції в Варшаві. Поїзд відходить біля одинадцятої вночі. Опановує мене, як звичайно в таких випадках, – «райзефібер» – нетерплячка. Щоб не прогавити поїзду сідаю на лавці перону. Час до часу споглядаю на годинник: мені здається, що хвилини так помалу «лізуть»...

Врешті, після тригодинного очікування сідаю в вагон далекобіжного поїзду – «де-цугу». Аж відітхнув, коли сів у кутку одного з переділв вагону, примістивши вигідно болочу ще ногу та накинувши на себе плаща, я приготувався до цілонічної подорожі. Чи засну, це ще питання. Чи ж така близька зустріч із своїми найближчими, найдорожчими рідними дасть людині спокійно думати про сон...? Широ кажу, що серце з радости рвалося на саму лише згадку, що за декілька годин я побачу їх знову. Буду з ними говорити, буду щасливий, що я знову поміж ними.

Як це все раптово сталося! Здається, що воно так недавно, але насправді вже три роки тому. З якимсь радісним хвилюванням прийняв я ті перші бомби, що впали були в вересневих днях 1939 року на моє місто. Надійшли дні, коли ми мали скласти свій іспит зрілості. Чи здамо його? Ось я! Чим можу похвалитись за ці роки? Може, тим, що став простим наймитом у чужинця...? Тим, що за ложку страви проливає кров? Чи за цей час не зазнав я пониження від тих, за кого проливаю кров? Чи не вони пришили мені тавро «фаненфлюхтіга» та засудили за те лише, що я, як і багато інших, подібних мені, відмовився проливати свою кров за зовсім чужу справу? Чи після закінчення цієї війни жде мене щось краще? Хоч і служу наймитом в цій армії, але однаково – як не «шляхціц» чи якийсь там «гражданін-товариш», то напевно оцей із «герренфольку» не заважається бити мене в лице, як це робили попередні «покровителі». А я? Чейже я від ранньої молодості мріяв стати вояком, вояком в своїй українській армії. І враз – заблисла надія. Мої мрії сповнилися. Я став вояком, таким, як собі уявляв у молодечих мріях, та це... Це тривало так коротко... і замість моїх мрій, прийшла жорстока дійсність – я став наймитом. Ах! Чи варт над цим думати? Чи не краще погодитись із словами колишнього підстаршини УСС-ів, що був із нами на перевісколі і зчаста казав:

– Хлопці, повірте мені, не падайте духом, кріпійтесь, приїде час, і ви всі будете потрібні нашій справі, де б ви не були.

Тому кожного разу, коли в душу закралася зневіра, я згадував його слова. Жалко, що я лише раз опісля мав змогу його бачити. Можливо, що він пережив цю війну, а може...?

Та пощо ті такі непривітні думки? Чейже їду на відпустку. Може, дома над цим подумаю. Там рідня, може зустріну своїх друзів, а тоді – все ж, «що десять голов, то не одна...»

Тимчасом поїзд мчить по сталевих рейках, ковтаючи кілометр за кілометром. Щораз ближче мого рідного Львова. Я не сплю, нетерпеливо заглядаю в вікно.

Надворі помалу починає сіроти. Ось передостання зупинка. В поїзді починається рух, як, звичайно перед прибуттям до мети. Збираю свої «манелі» і та посуваюсь ближче виходу щоб першим вискочити на перон. Знову огортає мене гарячка нетерпеливості. Щоб скоротити час приліпаю обличчям до шибки вагону та оглядаю знайомий краєвид. Скільки разів ходив я тудю на літні недільні прогульки! Це було. Було колись...

Все ближче поїзд підїжджає до мети. З грюкотом проїжджає схрещення рейок на товарній станції Клепарів. Це вже передмістя Львова.

Ще кількасот метрів і кінець. Поїзд звільнює бігу й оповитий парюю стає. Крики, прокльони, накликування, свистки – все те змішується в один великий гамір. Знайомими сходами збігаю вниз, не звертаючи ні трохи уваги

на біль в нозі. Тільки б скоріше додому. Там напевно ще сплять...

Переходжу військову «рампу» і я вже на двірцевій площі. Переїхавши декілька зупинок трамваєм, виходжу на свою вулицю, що ближче хати, все більше приспішую ходи. Вулиця пуста: це ж тільки починається ранок. Хотілося б уже, уже бути в хаті.

З биттям серця увиходжу до знайомого дому. Вийшовши на перший поверх, стукаю в двері. Після якоїсь хвилини чую знайомий голос брата:

– Хто це...?

Відповідаю:

– Я! – та нетерпеливо стукаю ще раз. Двері раптово відчиняються і брат з радісним окликом «Стах, Стах!» кидається мені в обійми. Входимо в хату. На радісний вигук мого брата збудилася мама та братова дружина. Усі раді, не брак і сліз: може, це також з радості? Як я себе приготував до цієї зустрічі, однак тепер розгубився просто – «забув язика в роті». Не можу прийти до слова...

Хотілося б все зразу розказати. Виявити свою радість – висказати свою журбу, жалі. А мати моя, наче розуміла мене, бо тримаючи мене в обіймах, крізь слези шептала:

– Якось воно буде, сину, не турбуйся...

Якось так солодко робиться від цих ніжних слів Після першого зворушення прийшло відчуття втоми після нічної подорожі і я випрошуюся спати. Лягаю на своїм знайомім ліжку й засипляю. Правду каже приповідка: всюди добре, а дома найкраще. Це я відчув тоді, коли вже зовсім під вечір збудився зі сну. В кімнаті за столом сиділа моя мати, заправляючи білизну. З кухні доходив приємний запах вареної вечері. Там поралась братова. Брата ще не було дома, він працював у міському театрі. Десь незабаром має прийти.

Ліниво з насолодою простягаюся у ліжку. Не хочеться вставати. Мати на мій рух насторожилась, а потім усмінено, ніжно спитала:

– Ну, як там спалось?

– Нічого, добре, – відповідаю та запитую, що нового, та як живеться. Чейже хочу знати все, про що в листах з дому не міг довідатися.

І вона почала розказувати. Все те для неї таке знайоме, бо вже другу війну переживає на своєму віці. Та – воно колись було інакше. Десь на фронтах бились, зате хоча в запіллі було тихо, а тепер? Всюди однаково. Брак харчів, важко що-небудь роздобути. До цього арешти, Бог зна, за що. Терор різних «вольностьцьових» організацій, що винищують в місті українців. Самиволя різних «шудманів» та «фольксдойчів» на залізниці. Все це журить її, не все може зрозуміти.

– Але що ж? Мусимо з тим погодитися, бо видно така є воля Божа... – вона кінчить своє оповідання. По лиці спливають гарячі слези.

Чи цього ждав я, ілучи додому?.. Десь ділись перші вияви радості щоб знову зробити місце щоденним клопотам та журі про найближчий день, як прожити в великому місті.

Пізно ввечері прийшов мій брат; ми з ним ще довго розмовляли. Слухав моїх оповідань про пережиті мною останні роки. Цікавило його все те, – однак він мав свої клопоти, бо на його плечах рідня. Втомившись слухати моїх оповідань, він побажав мені доброї ночі й пішов спати.

Я ще довго не міг заснути, перегортаючи в думках все, що почув, чого довідався. Що мені робити, як поступити, щоб не пошкодити моїм рідним? Виходу, здається, нема; треба скоритись словам «кріпійтесь і ждїть слушної хвилини!» Ще раз за такий короткий час я прийшов до висновку, що головою муру не розіб'єш...

Продовження в журналі